

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Miłoszas jaunas ir senas

2014-05-02

ŽURNALAS: METAI

TEMA: Poezija

AUTORIUS: Adam Zagajewski

DATA: 2014-05

Viskas byloja apie tai, kad šių laikų skaitytojai ypač prisiriša prie tų poetų, kurie mirė jauni, kaip Johnas Keatsas ar Novalis, arba anksti užmetė poeziją, kad užsiimtų praktiniu gyvenimu, kaip Arthuras Rimbaud (tiesą sakant, vargu ar įmanoma rasti kitų tokios išskirtinės biografijos pavyzdžių). Mus intriguoja kas nors toks kaip Hugo von Hofmannsthalis, kuris, būdamas liceistu, rašė nepaprastus eilėraščius, o paskui lyrikos atsisakė. Yra mūsų epochoje kažko tokio, kas liepia žavėtis fragmentu, spėlioti apie tęsinį, įsivaizduoti pabaigą, kurios nebuvo. Gilią senatvę pasiekusi, pilna, brandi kūryba, prisotinta išminties, kaip vynas gali būti prisotintas pietų saulės, žadina drovumą, kartais atgraso. Net – atrodo – ir didysis Goethe Vokietijoje būna statomas antroje vietoje – po Hölderlino, kuris nutilo anksčiau laiko, pradingo pamišimo naktį.

Mes Lenkijoje turime poetų, kurie žuvo Antrojo pasaulinio karo metais – „turime tokių brolių“, kaip rašė Stanisławas Grochowiakas, puikus poetas, kuris ir pats nesulaukė vėlyvo amžiaus. Jų eilėraščius dainuoja garsūs dainininkai, akompanuodami gitara arba fortepijonu, jų jaunų veidų, kupinų neišsipildžiusios vilties, nuotraukos puošia sienas virš gimnazisčių ir studentų rašomųjų stalų. Taip pat turime – gal kaip kiekviena šalis – maištaujančių poetų, savižudžių, kurie išėjo anksti savo valia, su trenksmu užvėrė gyvenimo duris ir tarsi įveikė laiką ir biologiją: visada liks jauni, bus kitų maištininkų kulto objektais, neišvysime nei raukšlių ant jų kaktų, nei ordinų ant jų švarkų atlapų, tų regimųjų ilgaaamžiškumo ir kompromiso ženklų.

Czesławas Miłoszas yra tų nemirtingų jaunų poetų priešingybė. Jis išgyveno devyniasdešimt trejus metus, dirbo beveik iki paskutinės akimirkos, įgyvendino savo ketinimus (nors tikrai ne visus, nes tai neįmanoma), parodė, kaip sakoma, visą savo talentą. Jo smilkinius vainikavo daug lauro vainikų, ir pats garbingiausias – Nobelio premijos laureato. Ir dar buvo toks nepaprastai darbštus, gabus ir inteligentiškas žmogus, kad, be eilėraščių tomų, paliko ir nemažai prozos knygų: nedaug romanų – šį žanrą ne itin vertino – bet daugybę esė kolekcijų, o tarp jų tokių svarbių ir įtakingų knygų, kaip „Pavergtas protas“ ar – mažiau žinomą, bet kokią įkvepiančią – „Ulro žemė“. Taip pat nesikratė poezijos vertimo iš kitų kalbų – buvo tobulas, nepaprastas Shakespeare'o, Yeatso, Baudelaire'o, Šiaurės ir Pietų Amerikos poetų, bibliinių psalmių

ir posakių vertėjas. Bet pirmiausia buvo poetas – visada tai pabrėždavo, tai, beje, akivaizdu kiekvienam, kas pažino jo kūrybą – bet taip pat turėjo grynai intelektualinių, filosofinių ambicijų.

Norėjo viską suprasti, sutikdavo arba polemizudavo su jo epochoje vyravusiomis pažiūromis, pasisakydavo kaip publicistas, filosofas, kovotojas už idėjas. Buvo labai jautrus tam, ką kalbėjo ar šnabždėjo laiko dvasia, kartais būdavo tam balsui klusnus, o kitą kartą ūmiai su juo diskutuodavo – o juk nestinga rašytojų, kurie *Zeitgeist* giesmei yra kurti. Lenkijoje, kuri išsivadavo iš komunizmo, jis buvo didelis ne tik meninis, bet ir politinis autoritetas – gynė liberalinę-demokratinę sistemą, buvo artimesnis kairesiems negu dešinesiems, ir kartu stebino daugelį savo religinių įsitikinimų gilumu. Tai nebuvo visai akivaizdus junginys – nei kairiųjų atstovams, nei susisaisčiusiems su religija. Nebuvo ir nebėra.

Stebina laiškai, rašyti įvairiais jo ilgo gyvenimo laikotarpiais (tų laiškų tiek, kad mūsų dar laukia daug korespondencijos tomų, nemažai jų jau išleista): visada, tiesiogine to žodžio prasme, beveik kiekvieną dieną Miłoszas rašydavo ką nors nauja, eilėraščių arba esė, vertė, ruošėsi savo universitetiniams užsiėmimams, padėjo bičiuliams redaguoti literatūrinius leidinius, dalyvavo viešame gyvenime, piktinosi, pasisakinėjo, gindamas žmones ir knygas, tarpininkavo. Ir juokdavosi garsiai, nes to religingo poeto juokas buvo artimesnis Rabelais negu Kapadokijos atsiskyrėliams (nors nežinome, ar ir jie nevertino juoko).

Net ir sunkiausiu metu, per Antrąją pasaulinę karą, kai Varšuva buvo okupuotas, iškankintas miestas, Miłoszas, tada dar jaunas, jau buvo darbo titanas – rašė eilėraščius ir esė, mokėsi anglų kalbos, vertė, aktyviai dalyvavo pagrindžio literatūrinėje ir leidybinėje veikloje. Rašė ir vertė – nes norėjo suprasti. Visada, kiekvieną gyvenimo, kuriame nestigo permaitinimo ir vedė nuo carinės Rusijos (gimė 1911, mirė 2004 metais) net iki Lenkijos narystės NATO ir jos įstojimo į Europos Sąjungą prieslenksčio, akimirką norėjo, privalėjo suprasti, kas vyksta, kokia yra dabarties prasmė, filosofinė, poetinė, politinė prasmė. Po daugelio metų jis grįždavo mintimis prie hitlerinės okupacijos laikotarpio ne be paradoksalios nostalgijos: „nes tada viskas buvo aišku“ (moraliniu požiūriu). Sunkesni poeto sąžinei buvo pokario metai, kai jo kairumas – ir neapykanta dešinesiems nacionalistams – traukė komunistinės valdžios stovyklos pusėn, ir tuo pat metu jautrumas, dorovinis ar tiesiog žmogiškas, liepė bjaurėtis šlykščiais metodais, kuriais naudojami jo laikini sąjungininkai, ir galiausiai lėmė, kad neišlaikė tos naštos ir ryžosi radikaliai žingsniui – emigracijai (1951 metais). Emigracijai, apie kurią manė, kad ji kartą ir visiems laikams nuslopins jo poetinį pašaukimą tiesiog todėl, kad neteks išganingo ryšio su gimtąja kalba ir natūralia aplinka, lenkų inteligentija, su kuria dažnai smarkiai pykdavosi, bet kuriai priklausė, kaip žuvys priklauso vandenynui.

Gyvenimo emigracijoje pradžia buvo iš tikrųjų dramatiška, Miłoszui tai – aštri egzistencinė krizė, didelio vienišumo metai, kai atrodė, kad jį atstūmė visi: komunistai, nes juos išdavė, „pasirinko laisvę“, kaip tada buvo sakoma, ir lenkų emigrantai – nes įtarinėjo, kad jis yra sovietų „agentas“ ar šnipas (jeigu tiek metų priklausė komunistinės Lenkijos diplomatiniam korpusui). Paryžiaus intelektualai žiūrėjo į poetą itin priešišškai, nes jis nepritarė jų žavėjimuisi Stalinu, o Vakarų antikomunistams buvo per daug kairysis ir dėl to nepatikimas – kapitalizmas jam niekada nepatiko. Neturėjo

Prancūzijoje ir apskritai Vakaruose savo idėjinių namų, be saujelės apsišvietusių lenkų, susitelkusių apie Paryžiuje ėjusį emigracinį mėnraštį „Kultura“ (Jerzy'is Giedroycas, Józefas Czapskis, Konstantas Jeleńskis, Gustawas Herling-Grudzińskis). Vienas iš nedaugelio jo prancūzų bičiulių – gal veikiau sąjungininkų – Paryžiaus laikotarpiu buvo Albert'as Camus, su kuriuo siejo ir žavėjimasis Simone Weil mintimis.

Tik kai atsidūrė Kalifornijoje (1960 metais) kaip sąmojingas, studentų mėgstamas Berklio universiteto profesorius, jo situacija pradėjo po truputį taisyti – čia turėjo žymiai geresnes sąlygas dirbti, materialinį saugumą, taip pat atrado Kalifornijos peizažo grožį, domėjosi Amerikos problemomis, jos istorija ir dabartimi. Bet nebuvo laimingas žmogus (laimės kategorija apskritai jam netiko, neturėjo nei laiko, nei temperamento rūpintis laime ar nelaime), daug dalykų JAV jį erzino, be to, visą tą laiką, net iki 1980 metų spalio, tai yra iki momento, kai netikėtai gavo Nobelio premiją, gyveno įsitikinęs, kad yra visai užmirštas, niekas jo nepažįsta ir neskaito („Turiu penkis skaitytojus“, sakydavo jis). O juk, kas retai prisimenama, jau kaip pradedantysis poetas paragavo šlovės ir pripažinimo skonio Lenkijoje: jau prieškarinėje Varšuvoje mėgavosi spindulinga (ir pelnyta) jaunojo genijaus aura, o tuoj po karo priklausė labiausiai vertintiems ir garbintiems autoriams; jo eilėraščiai padėjo išverti sunkiausius stalinizmo metus. Emigracija atėmė iš poeto viską, paliko be jo žodžių aido; kai gyveno Kalifornijoje (trisdešimt kelerius metus!), už 9400 km nuo Varšuvos, buvo per žingsnį nuo virtimo kartėlio kupinu literatu, gerai žinoma figūra kiekvienam, kas susidūrė su rašytojų aplinka nesvarbu kokioje šalyje, ir taip pat charakteringa kaip *miles gloriosus*, Plauto komedijos *savigyra kariu*. Bet jį visada gelbėjo kūryba, gelbėjo valandos, praleistos prie rašomojo stalo nedideliame, gražiam *Grizzly Peak Boulevard*, aukščiausiai esančios Berklio gatvės, name. Gelbėjo ekstazės akimirkos, kai po jo pirštais gimdavo naujų eilėraščių eilutės. Tų akimirkų džiaugsmas tirpdė kartėlį...

Tikriausiai niekada to nesitikėjo, bet komunizmo žlugimas lėmė, kad jis vėl galėjo apsigyventi savo šalyje. Pasirinko Krokuvą, o juk galėjo pasirinkti Varšuvą, Gdanską ar Poznanę. Vilnius, jo studentiškos ir poetinės jaunystės miestas, jau seniai buvo Lietuvos, pirmiau sovietinės, paskui nepriklausomos, sostinė. Būtent Krokova pasirodė jam labiausiai į Vilnių panašus miestas. Čia irgi yra barokinių bažnyčių – jautė silpnybę barokui – ir siaurų viduramžiškų gatvių. Taip pat čia turėjo kelis patikimus bičiulius, kurie per visus tuos metus nenutraukė su juo kontaktų. Sugrįžimas į Lenkiją po tiek metų buvo netikėtumas. Jo biografija, kaip atrodė – sukirpta tragiškam likimui, o atsitiko kažkas panašaus į *happy end*; Bergmano filmas baigėsi kaip Holivude sukurtas paveikslas. Senojo Miłoszo, lėtai žengiančio per senąją Krokuvą, sveikinamo praeivių, vaizdas buvo kažkuo nepaprastas, viltingas, norėjęs pasakyti. Bet tragiškas šešėlis nesileidžia lengvai apgaunamas: ankstyva antros, visa karta už jį jaunesnės žmonos Carol mirtis vėl stumtelėjo gyvenimą tamsos pusėn.

Jis norėjo suprasti. Kiti poetai, net ir labai dideli, apsiriboja poetine ekspresija, metaforomis ir palyginimais, nutylėjimais, vengia tiesioginio pasisakymo. Miłoszas turėjo savyje kovotojo madą, kuris, viena vertus, poezijoje operavo nutylėjimais, litote ir metonimija, tai yra klasikiniu ir moderniu išraiškos priemonių arsenalu, o, antra vertus, jam reikėjo hiperbolės plaktuko ir aiškaus, aštraus publicisto pasisakymo, lyg būtų nepasitikėjęs skaitytojų gebėjimais užčiuopti eilių subtilumus. Arba lyg būtų manęs, kad tokiais brutaliais laikais, kokiais jam teko gyventi ir mąstyti, negalima

apsiriboti elegantišku eilių rašymo menu, reikia mesti ant svarstyklių lėkštės viską, reikia šaukti ir spardyti. Arba – dar kitaip – tarsi būtų privalėjęs visų pirma įtikinti save, o juk tai sunkiausia ir reikalauja pakelto balso. Čia jis kartais primena Brechtą – nors esu tikras, kad smarkiai protestuotų prieš tokį sugretinimą: Brechto absoliutus pasitikėjimas marksizmu ir daugelį metų besitęsę glaudūs ryšiai su partija Miłoszui buvo kuo svetimiausi. Jis pats, žinoma, ilgokai domėjosi marksizmu, bet paskui paaukojo daug metų išsilaisvinimui nuo to susižavėjimo. Ir tūžmingo pasitraukimo nuo jo procesas buvo vienas iš galingų jo kūrybos variklių.

Intelektinė Miłoszo biografija rodo, kuo yra, kuo gali būti didžiojo poeto, kuriam teko gyventi besigrumiančių ideologijų šimtmetį, meninė raida. Būna poetų, kurie aristokratiškai abejingi toms grumtynėms, eina savo talento takeliu lyg gilaus tarpeklio viduje. Miłoszas per daug sielojosi dėl pasaulio, kad galėtų ignoruoti idėjinius savo laikų ginčus – jis ėjo veikiau kalnagūbriu – ir pasaulis veržėsi į jo mąstymo būdą, į jo eiles, atnešdamas su savimi konfliktų ir idėjinių ginčų aidų. Bet vis dėlto akivaizdu, kad tam tikras jo prigimties dvasinės sveikatos elementas įveikė ideologines pagundas, ir kad Miłoszas yra pavyzdys poeto, kuris sunkauso darbo metų kainą, vidinės kovos su savimi, kančios kainą įveikė ideologinę pagundą tikėti „viena tiesa“. Ir taip pat, kad kova su ideologija pasitarnavo jo poezijai, visai jos nenuskurdino – ir tai yra kažkas ypatinga.

Dar devintame dešimtmetyje jo poezijoje rasdavosi hėgeliškai-marksistinės grėsmės, bet jau tik šmėklos pavidalu. Poeto „IV paskaitoje“ (iš „Šešių eiliuotų paskaitų ciklo“), kurios herojė yra „panelė Jadvyga“, bibliotekininkė, kuprė, žuvusi po Varšuvos namo griuvėsiais, skaitome:

Tikras žmogaus priešas yra apibendrinimas,

Tikras žmogaus priešas, vadinamas Istorija,

Meilinas ir gąsdina savo daugiskaita.

Ja netikėkite. Klatinga ir linkusi išduoti,

Ji nėra Anti-Gamta, kaip Marksas ją pristatė,

O jeigu deivė, tai tik aklo Fatumo.

Panelės Jadvygos griaučiai, vieta,

Kur plakė jos širdis. Vieną tai statau

Prieš būtinumą, teisę ir teoriją.

Filosofas pasakytų, kad ir apibendrinimo atmetimas yra apibendrinimas, bet mes nebūsime tokie smulkmeniški.

Ir tuo pat metu negalime pamiršti, kad visada, nuo jaunystės iki pat senatvės, Miłoszo poezijoje egzistavo tam tikra vidurinė, nepolemiška srovė, lyg kažkur viduje, rašytojo dirbtuvių viduje trykštų šaltinis XX amžiaus ydų nesuteptos poezijos, tyros, kaip,

pavyzdžiui, trumpame eilėraštyje „Debesys“, parašytame labai anksti, dar Vilniuje, 1935 metais, vos dvidešimt ketverių metų poeto:

Debesys, mano baisūs debesys,
 kaip plaka širdis, koku liūdesiu žemė tvyni!
 Balti ir tylūs mano debesys,
 žiūriu į jus ašarų pilnom akim
 ir žinau, kad many išdidumas, aistros
 ir žiaurumas, ir paniekos sėklą
 mirties sapnai guolį nelaisvą
 nupynė, o teisybėje pasėta melo
 gražiausios varsos. Tuomet, nuleidęs akis,
 jaučiu vėją įkaitusį, sausą
 pro mane pučiant. O, kokie baisūs
 jūs esat, pasaulio sargai! Užmigti man leiskit,
 lai mane gailestinga pridengia naktis[1].

Šis gražus eilėraštis, jei jį dėmesingai perskaitysime, pasirodys lyg savotiška ekstazinė apologija to poezijos „tyro vidurio“ – vis dėlto nelaisvos, nepaisant to, ką prieš akimirką sakiau, nuo tam tikros polemikos rūšies. Bet šį kartą kalba apie polemiką labai ypatingą, o būtent apie tyrumo gynimą, apie dramatišką gynybą tam tikro poetinio sąžiningumo. O debesėliai čia yra „pasaulio sargai“, balti, nesutepti. Melas siekia „gražiausių varsų“, bet rūstūs ir balti debesys gina tiesą. Lenkų kalba čia turi savo paslaugoms du žodžius, yra „obłoki“ (balti, šviesūs debesėliai) ir yra „chmury“ (tamsūs, sunkūs debesys). Debesis gali būti tamsus ir audringas, bet debesėliai visada bus nekalti, balti ir švelnūs.

Tad kaip skaityti Miłoszo poeziją, kuri net ir „rinktinių eilėraščių“, antologijų, selekcijos atveju gali sudaryti skaitytojui sunkumą, bent iš pradžių, tuo, ką prancūzai vadina *embarras de richesses* – nes tokiame palyginti nedideliame jo kūrinų rinkinyje aptiksime eilėraščių, lyg rašytų skirtingais balsais, stebinčių pasaulį įvairiais rakursais, vedančių įvairias idėjines diskusijas.

Manau, kad tiems, kurie pirmą kartą ima į rankas Miłoszo poezijos tomą, galima duoti štai tokį patarimą: elkitės truputį taip, kaip visi darome, kai skaitome jaunus mirusius poetus. Tada mūsų vaizduotė stengiasi ekstrapoliuoti tai, kas liko po jauno autoriaus; bandome rekonstruoti tai, ko jau nebuvo, sukurti vaizdą tos brandos, kurios autorius nesulaukė. O su ilgai gyvenusiu ir produktyviu poetu galime pasielgti priešingu būdu: galime nuo užbaigto, uždaryto dalyko, nuo išminties ir brandumo patraukti krizių

akimirkų, netikrumo, dvejonų, balso virpėjimo momentų paieškas. Jauname poete ieškome seno poeto. O sename poete ieškokime jauno poeto. Nes Miłoszo kūryba tik iš pirmo žvilgsnio yra majestotiška. Arba kitaip, žinoma, yra išpūdinga, puiki, bet iš esmės jo didybė pastatyta iš nerimo, ieškojimų, dvejonų – ir susižavėjimo – atomų. Miłoszas yra poetas, kuris ieško ir klausia, abejoja, kaip pagal jam žinomą Pascalio aforizmą: „Prieštaravimas, tikėjimas ir visiškas abejojimas žmogui yra tai, kas arkliui bėgimas.“ Ir net gilioje senatvėje, pavyzdžiui, nepaprastoje poemoje „Orfėjas ir Euridikė“, parašytoje po Carol mirties, jis neslepia sielvarto. Ką gali branda prieš sielvartą? Yra vėlyvųjų Miłoszo eilėraščių, kupinų sielos ramybės, humoro jausmo, yra tokių, kurie apeliuoja į „antrą erdvę“ (taip pavadintas paskutinis jo redaguotas tomas), į transcendencijos erdvę, bet yra ir tokių, kuriuos galėjo parašyti labai jaunas ir labai arti susinaikinimo buvęs poetas.

Ar tai reiškia, kad seno Miłoszo kūryboje neturime ieškoti išminties, o tik netikrumo ir dvejonų? Nenorėčiau, kad mane taip suprastų: ieškokime vieno ir kito. Poezijos substancija talpina savyje viena ir antra. Juk yra taip, kad tie, kurie gyvena ilgai ir ištvermingai dirba visą gyvenimą, niekada, net vėlyvais, vėlyviausiais metais nepraranda kontakto su savo jaunyste, debesuota, emocinga ir nepasitikinčia savimi. O tie, kurie išeina anksti, juk momentais jau užčiuopia savyje senatvės, kurios jiems nebus lemta pažinti, konstituciją. Tad gal jie ir nesiskiria tiek daug...

Versta iš:

„Zeszyty Literackie“, 2013, 4 (124)

Vertė Kazys Uscila

[1] Vertė Juozas Kėkštas.